

Láthatatlan nők, angyalarcú férfiak*

Talán (mindannyian és régóta) szeretnénk olyan stílusbiztonsággal és hitelességgel felvértezett közírók lenni, akik sok száz oldalas köteteket mutatnak be jól formált néhány rövid bekezdésben. Akinek mersze van hozzá, kísérelje meg, de nemigen fog sikerülni minden esetben... Az alábbi két mű esetében például rövid tömondatban is lehetne fogalmazni – mégsem lehet, mégsem szabad, s éppen a kiválasztott kötetek szellemisége, „üzenete”, döbbenetes dokumentumai és elemző mélysége, metodikája vagy vállalása miatt nem. Mert hát van elbeszélhetősége sok mindennek – de az erőszak mibenlétének leginkább csak ténye van és szörnyűsége, kínzó mélysége és lelkiismereti háttere, nem pedig tőszavakban kijelentett „tartalma”. S a tartalmak helye meg ideje sem nagyon mindegy – ez egyhamar kiderül a művekből már az első oldalakon –, de legalább ennyire nem evidens a történeti tudás jelenidejűségének, a visszatekintés bátorságának és az „elhallgatási spirál” aktuális fázisának dilemmája sem.

Elegendően sokat beszéltem mellé – körvonalak helyett ideje a tárgyakra térnem. Azaz látszatra a „legfőbb” tárgyra, a nők elleni erőszakra a háború és a frontok mozgása idején (messzi Oroszföldtől a messzi Berlinig...), már csak azért sem lehet gyors

* PETÓ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története a Magyarországon a második világháború alatt*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 260 p.; KUNT GERGELY: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókbán*. Osiris Kiadó, Budapest, 2019. 240 p.

„képváltással” átigazítani, mert a történész nemcsak hitelével garantálja témaköre jelentőségét, hanem merszével, morális programjával, tudományos presztízsével, közlendőjének sokrétű átkutatásával és elbeszélésével is. Az elbeszélést elbeszélni immár nem lehet független a historikus textustól, amely szintén nem független az eredeti szövegközlésektől, így hát a textuális rend minimuma, hogy mindig kontextusban, szövegrejtelmek összefüggésrendszerének teljesebb átbeszélésével mutatkozik.

S miközben talán minden „gender”-es érzékenyséű korban, szüfrazsettek mozgalma idején, „me too”-kampányban, feminista lobbiképesség vagy „üvegplafon”-éra időszakában számos új és új hang vagy interpretációs tónus születik, mely hordozza a tiltakozók, a radikálisok, a mást akarók hangnemét és szándékait, eközben a lét és társadalmi szerepfelfogások rendszere valamiképpen (évezredes béktelenségek dacára) ugyanakkor kiegyezésre képesnek láttatja a gyengébb nemet – sőt e gyöngeség morális erővé konvertálásáról is vall. Mik ilyenkor a valóságos küzdelmek erőviszonyai? Mi várhat a nőkre a tradíciók vagy a modernitás idejében, az öntudatosodás korszakában, a fullasztó kihívások eseményei között, a társadalmi megszegyenülés vagy a tabusított titok hordozása korszakában? Miképp alakul át egy-egy rendszer (társadalmi vagy politikai is), ha módosul a női-férfi szerepek, meghatározottságok, a definiálók szerepköre, jogosítványa? Állandósul-e ekkor is az alulmaradás a szerepelosztásban? Változásképtelen-e a nők számára megalapozott örök hátrány vállalása? A mindenkori meghurcoltság továbbörökítése lesz-e szerepfunkciójuk? Mi mozgatja, mi teszi sikeressé, korszakossá, avagy végül is kivallhatóvá, örökíthetővé, esetlegesen túli bizonyossággá, ami a nőkkel sokszor és sok helyütt történik? S az elhallgatás, a kibeszéletlenség, a trauma állandóságának öröksége vajon meddig marad hordozható teher?

A történeti vagy társadalomlélektani szerepvállalások, az anyajogú rendszerek és üvegplafonok mellett olykor maguk a történészek (s jobbára maguk a női történészek) fedezik fel, ásásák elő, nevezik meg a másképp látás okait, módjait, trendjeit. Sőt, nem melleleg (nem is egyszer) a kiszolgáltatódás kapcsolattörténetének újabb időszakait, eseteit, drámáit. E kontextus-

ban pedig számos jó mű születik, s ilyen Pető Andrea *Elmondani az elmondhatatlant* című munkája is. A háborús viszonyok, a hősies „felszabadítás” idején kelt életesemény-sztorik azt a mindenkori és bárhol érvényes katonatársadalmi önkényt, büzlést és kegyetlen közömbösséget tükrözik, melynek a „hősies” német megszállók és a legalább annyira dicső egyszeri „szovjet bakák” vérnőző dülása csupán korszakos mellékterméke, evidens velejárója, sőt megszálló seregre klasszikusan ráhagyott önkényeskedés eredménye. Miként a nők, lányok, asszonyok szenvedelme is, elkapott nemi baja is, majd az erre rakódó sorsnehézsége is... „A nemi erőszaknak jelentése és célja van, hiszen a háború alatt a stratégiai célok elérését segíti”; „A gyarmatosítók háborús körülmények között jogot formáltak a helyi nők testére, miközben ezzel a gyarmatosított férfiakat férfiatlanították”; „A Vörös Hadsereg – mint minden hadsereg – erőszakos, nacionalista és nőgyűlölő volt”; „A női test az egész közösség fogalmát kifejezi, így a rajta elkövetett erőszak annyi, mint az egész nemzeti közösség legyőzése” – írja Pető (70–81.). Sajnos oldalpáronként lehetne a kötetből idézni, de ehhez kicsit testes mű...

Pető az elmúlt majdnem negyedszázad kutatási témájának összegzését adja, első fejezetében a módszertanra koncentrálna, majd a háborús nemi erőszak történetírásának történetére fókuszál, hogy azután egy nagyobb fejezetben a német és orosz összehasonlítást végezze el, (beleértve az 1956-os időszak szovjet „jótéteményeit” is), mindez a témakör forráshasználati tanulságaival kezdődik, de a felhangoló rész adatforrásai is azzal indulnak, amivel alaphangon is a közösségek közötti konfliktusok „intézményes” háritó gesztusai végződnek általában: „a szovjet katonák nem erőszakolnak meg nőket, hanem a békét hozzák el” (9.). Az olvasóra leginkább annyi bizható ebből: mennyire veheti komolyan a kutató ezt a félrevezető, elnagyolt, felelősséget elhárító, minden lehetséges büntetést (akár gyilkosságot is) „a cél szentesíti az eszközt” közhelyével pótolni próbáló hazugságot egy szovjet tábornoktól, s meddig tekinti „meg nem történtenek” mindazt, ami jószerivel minden családban közhelyes evidencia volt a háború utáni években.

Szerzői tudástára alapján és a Közép-európai Egyetem (CEU) professzoraként, az MTA doktoraként vállalt tematikus kutató-sok révén Pető Andrea a 20. századi társadalom és a társadalmi nemek története iránti érdeklődéssel, öt-hat monográfiával és több tucatnyi szerkesztett kötettel, szaktanulmánnyal hitelesítette immár, hogy nem csupán témakörének egyik legjelesebb hazai kutatója, a gender-kutatások európai rangú szakértője is, hanem a magyar politikatörténet egy súlyosan elhanyagolt területének ugyancsak alapos feltárója, nevezetesen itt a háborús erőszak közepette elkövetett nemi erőszaknak értelmező feldolgozója, az elmondhatatlannak is feltáró elmondója, elszánt elemzője. Ehhez mint történeti szakanyaghoz is kitartó alapozás, más kiindulópontú elemzőkészség, sőt rétegzett problematikaként kibontható tabufosztásigény is szükséges volt, mivel a háborús szereplők civil lakossággal szembeni (bárhol és bármikori) erőszaktevéseinek forrásai, adatai, jegyzőkönyvei, tanúvallomásai és további belátási felületei ugyancsak zárva maradtak minden tömegességük dacára. A módszertani és elméleti kérdések, a háborús nemi erőszak történetírásának historiográfiai előképei részint a „láthatatlan” probléma megvallását, a kimondatlan sérelmek kimondását, az elbeszélhetetlenül kínos bizonyágtételek immár világos megfogalmazását igényelték, melyeket Pető nem látott tovább halogathatónak. Az erőszak mint a mindenkori hadviselés egyéb haszonszerző metódusai között is (jöllehet egyedinek, alkalminak tetsző, mindemellett mégis súlyosan általános) gyakorlata a megszálló viselkedésmódok rutinizált formája, mely messze nem csupán a „feminizmus” optikáján át fest összehasonlításra érdemes teóriaként. Pető bevezetője a magyar kutatások és témafeldolgozások között is az *emlékezetpolitikai fordulatra* helyezi a hangsúlyt, de vállalja az összehasonlító eljárást is a német megszállás, az orosz katonai bevonulást megelőző időszakok (1849, 1914–1915), az 1944–1945 során lezajlott események, az 1956-os megszállás témaköre, az egész „felszabadítás/megszállás”-vita, továbbá a Vörös Hadsereg más térségekben elkövetett atrocitásainak lajstromával. A nyolc nagyobb fejezet soron következő része *A háborús nemi erőszak típusai és magyarázatai* révén vezet az empirikus áttekintéshez,

valamint *A következmények* fejezet a megesettek körüli vitákra nyit rálátást: a számadatokban is bizonytalan becslések kérdését (a magyar adatok a 80 ezer és 250 ezer között vannak valahol, de a magukra maradt és talán máig a félsötétség megbocsátó homályában élő falvak esetében más arányban, mint a városba menekülőket tömegesen befogadó településeken). Az elmondhatatlan helyzetek összarányokban (*Bizonytalan becslések: számháború*, 96–103.) tekintve a lakosság 6 és 40 százaléka közötti megerőszkolt nővel számolnak, az orvosi esetek jelentettségét, a nemi erőszak csoportos mivoltát, a soá szélsőségeit, a változó katonai erők mozgásától függő határtalanságokat, a „kényszerítés” és az „önkéntes szexuális kapcsolat” megítéltetését, végül az „erőszakos meghódítás” valóságos, titkolt, majd 1989 után emlékező típusú elbeszélésekben már megjelenő mivoltát is figyelembe véve, a művi terhességmegszakítások számarányait és jogi aspektusait, vagy a fertőző nemi betegségének megjelenésének és következményeinek tényadatait is méltánylással kísérve irdatlan végszámot mutatnak. Önálló alfejezeteket formálnak a nemi betegségek kérdései, a prostitúció, a kollaborálások különféle módjai, az ellenállás, a megtorlás és a büntetések változatai (83–136.).

Pető nem épít a kétségre, hogy itt monografikus feltárás készült, de ettől helyenként mégis visszalép. Mindennek következménye, velejárója is, hogy a szovjet katonák elkövette erőszak emlékezettörténeti szempontú anyagára, az elmondott, elhallgatott, jegyzőkönyvekbe foglalt, vádakig eljutott, megtorlással kísért, jogilag értelmezett, politikai propagandával és állampolitikai eszközökkel elsikált, formalizáltan lebonyolított, interjúk nyomán felszínre került, naplók és dokumentumregények rögzítette, filmekben és fotókon megmaradt esetekben ékelődött, nemzeti emlékezetpolitikába vagy narratív történetmondásba simuló változatokból sokfélét alaposan végigelemez. Ezt még kiegészíti a legfrissebb digitális időszakban kialakult „fordulat” anyagával, a jogi elhallgatás és az elismertetés megoldásával, végső soron az emlékműállítás egyre növekvő filmes és dokumentált variációinak magyar, európai, sőt messzi tengerentúli változataiban megjelenő kísérleteivel (137–196.). Mindezeket önálló fejezetben kíséri,

„öleli át” és írja felül a megnyíló orosz levéltári anyagok, források, a kegyetlenségek, valamint „a csend összeesküvése” címén megnevezett geopolitikai-katonai aspirációk, „a militarizmus kultúrájának folyamatosságával” is számoló értelmezési mező (szemtanúk, női katonák, orosz-ukrán emlékezetpolitikai megmérkőzés, jogi szembenézés kérdései) felől áttekintett anyag (197–218.).

Fontos és letisztult fejezet az *Összegzés*, melyben a kereső szempontok és a válaszadási módok szemléje segít a háborús nemi erőszak brutális, eszközjellegű, kommunikált vagy titkolt, kutatási témává tett, „instrumentalizáló hatásaival” együtt is feldolgozást igénylő szempontok alkalmazásai közötti különbségeket észlelni, továbbá a kompenzáció nélkül maradt, vagy valamely „biztonságban maradás” zónájába terelt életutak törvényszerűségeinek kitett, értelmezésekkel terhelten tematizált történekek egész gender-problematikáját is felmérni, hogy végül maga a kérdéskör kutatásának metodikai perspektívái, nem utolsósorban a „szelektív emlékezet” vagy „projekciós emlékezet” családi újraértelmezéseinek drámaisága is fényre kerüljenek. A jegyzet- és szakirodalmi anyag további félszáz oldalon pontosít, hitelesít, kontextualizál.

Mindezek – így együttesen, de szinte fejezetenként önálló jelentésmezőben is – arra a kibeszéletlen traumára irányítják figyelmünket, melyek mentén a napi hírek, a dokumentált vagy büntetési jogszakaszba került esetek, háborús övezetek menekülőinek élethelyzete és „hozott öröksége” egyaránt az emberiesebb megismerő alázatot igényelné, de a hétköznapok sodrásai éppúgy elmosásuk arcukat, ahogyan a háborúk pofázmánya volt és maradt mindig is felejthetetlen. A hazai (éppen dúlóképes szakaszába lépni igyekvő) kultúrharc előzményeinek efféle áttekintő olvasata sajnos a túl közeli lelkiismeret és a túl távoli bűnhődés dinamikája szerint mutat érzékenységet – vagy erősíthetné ezt, ha volna kiben. A közhelyes, szimplán „háborús állapotoknak” tulajdonított történekek ma éppúgy nélkülözni látszanak a minimális empátiát is, a traumák kezelésének (mostanság egyre több visszaemlékezésben megjelenő) szükséges változatait, a kibeszéléshez szükségessé váló bátorság konstrukciós hátterét, a családi emlékezetpolitikai hasznosulásának „emlékezetpolitikai

fordulatát”, melyek mostantól valójában már az elbeszélhetetlen elbeszélhetőségét is magukba rejtik, mégpedig felszólító erővel. Ezt a kötet kiváló borítófotója is élesen tükrözi időtlen érvényével és kortalan feyelmével, bármikori énünket permanensen fenyegető romboló szürkéivel...

A leírt és elemzett helyzetek a kortárs kutatások között is új hangot képviselő más, jobbára kiadós kötetnyi írások (például Zoltán Gábor: *Orgia*; Bögre Zsuzsanna: *Asszonyországok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése* stb.) mellett is okkal és érvénnyel teljesíti Pető Andrea kutatói programja talán legfőbb célját, nevezetesen, hogy a tudományos közlés segítségével és illő hitelességével mégiscsak elmondja majdnem mindazt, ami elmondhatatlan... Pető kutatói meglátásai máig hatolónan megrázóak, kiadója nem véletlenül jelzi a feminizmus fogalomrendszerébe épített feldolgozási módszer és a hallgatás, majd elhallgatás spiráljába tekeredett emlékezetpolitikai csatározások fontosságát. Ám itt van máris az újabb kötet, mely a történeti és gender-kutatási szempontok másik dimenziójában kínál még több meglepetést, meghökkenést Pető Andrea *Láthatatlan elkövetők – Nők a magyarországi nyilas mozgalomban* című monográfiájával,¹ mely a nyilas hatalomátvétel estéjén megesett ellenállás és megtorlás emlékeztörténetébe vezet a budapesti népbírószági perek egy anyaga kapcsán. Pető emlékeztetően figyelmünk körébe invitálja az elbeszélhetetlen és „láthatatlan” női szerepkénszerek sajátosságait ezzel a furcsa krimiörténettel. Arra viszont mindenképpen ráerősít, hogy a női viselkedéstörténetek olykor nemcsak a szolidáris elhallgatást, a rokonnal vagy szomszédal megesettek érdekeltvű intimizálását teszik föloldhatatlan titok tárgyává, de a mögöttük rejlő angyalarcú férfiak eredendő mocskosságát, a háborús traumák kimondhatatlan bűnelőzményeit is az elmondatlanságok tárgykörébe préselik, az „így esett” helyzetek abszurd képtelenségeit is konstans rejtély tárgyává teszik, tabuvá formálják, élethosszan lenyelik vagy poszttraumás állapotok általánosságába vezetik át (137–196.).

¹ PETŐ Andrea: *Láthatatlan elkövetők – Nők a magyarországi nyilas mozgalomban*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2019

S mert sem a helyzetek nem „általánosak”, sem a szereplők nem angyalok, az utókor hallgatása még feltárhatatlanabbá teszi a nők láthatatlanságának alapkérdéseit. Ugyanakkor ezt lehetetlen itt nem kapcsolni össze a másik monográfia kérdéskörével: Kunt Gergely *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókban* címmel adta közre (még Pető által is elismeréssel hivatkozott) könyvét. S mert a nemi erőszakkal foglalkozó visszaemlékezések, emlékiratok, naplók nemegyszer kényszerűségből, máskor evidens jelentéstartalommal is a három pontot önálló jelentésréteggé építik szövegeikbe, Kunt figyelmeztet rá: „az írásjel töredezett narratívát hoz létre, és mindig elhallgatásra, a trauma feldolgozatlanságából, szégyenből vagy társadalmi normákból adódó tabusításra utal” (8.). Petőhöz hasonlóan, bevezetőjében megidézi az első feltárulkozások szakirodalmát, ezek fogadtatási problematikáit, hitelességét, manipuláltságának esélyeit is: „Az egyik első olyan publikált és számos nyelvre lefordított egodokumentum volt, amely nyíltan leírta az áldozatok perspektívájából a katonák által elkövetett nemi erőszakot és azt, hogy a nők miként próbálták túlélni és elkerülni a sorozatos erőszakot. A túlélésnek általános stratégiája volt, hogy a nők élelemért és biztonságért cserébe kénytelenek voltak, lehetőleg minél magasabb rangú szovjet katonák szeretőjévé válni. Német nyelvterületen a témát övező össztársadalmi hallgatást és annak elbeszélhetlenségét jól jelzi, hogy az *Eine Frau in Berlin* (Anonyma, 2006.) először angolul jelent meg az Egyesült Államokban, 1954-ben” (8–9.).² A források idővel gyarapodó tárházában már „nemcsak abortuszkérélmekről, hanem alispáni körlevelekről, vallomásokról, feljelentésekről, tehát döntően a közigazgatás által életre hívott hivatali iratokról van szó. A szakirodalom többnyire két olyan személyes, nem retrospektív forrásra hivatkozik, amely a szovjet katonák áldozatává vált nőktől származik, nem pedig szemtanúktól: az egyik Polcz Elaine rendszerváltozás után megjelent visszaemlékezése, a másik Gyarmati Fanni nemrég publikált naplója. A 20. század kollektív traumái közül Magyarországon kétségtelenül a

² ANONYMA: *Eine Frau in Berlin. Tagebuchaufzeichnungen vom 20. April bis 22. Juni 1945*. Eichborn Verlag, Frankfurt am Main, 2003.

Vörös Hadsereg által elkövetett tömeges nemi erőszakot övezi a legnagyobb hallgatás. 1991-ben, közvetlenül a rendszerváltás után Polcz Alaine Asszony *a fronton* című önéletrajzi regénye törte meg a témát övező csendet. Ez az első olyan személyes, az áldozat perspektíváját dokumentáló könyv, amely a nagy nyilvánosság számára is elérhető volt. Egészen addig e nyomasztó traumákat a személyes és a családi emlékezet őrizte és próbálta elfojtani. Polcz Alaine visszaemlékezéséről szóló cikkében Louise O. Vasvári arra is rámutat, hogy a háborút követően a nemi erőszak témáját érintő magyar visszaemlékezéseket Nyugaton és idegen nyelven publikálták, így ezek a mai napig nem kerültek be a hazai köztudatba. Magyarországon a harcok alatti és az azt követő tömeges nemi erőszak a rendszerváltást követően sem kapott nagyobb történelmi érdeklődést. A magyar történészek közül leginkább Pető Andrea foglalkozott ezzel a témával, először 1998-ban, majd pedig később megjelent számos tanulmányában” (10–11.) „Ezek szerint a tömeges nemi erőszakot és annak hatását egészségügyi források, így árvaházak nyilvántartásai, abortuszkérelmek és a terhességmegszakítások számának alakulása, nemi betegségek nyilvántartásai őrzik. Különösen jellemző erre a kutatási területre az áldozatoktól származó személyes írott források hiánya. Az interjúkra mint történelmi forrásra épített Skrabski Fruzsina 2013-ban bemutatott *Elhallgatott gyalázat* című dokumentumfilmje is. Ugyan ez azt ígéri, hogy az áldozatokat is megszólaltatja, de valójában egyetlen tényleges áldozat sem szólal meg, csupán szemtanúk mesélik el a történeteket. Ez is világosan jelzi, hogy olyan témáról van szó, amely 70 év múltán is tabu, méghozzá nemcsak Magyarországon, hanem Oroszországban is, amely hivatalosan a mai napig nem ismeri el a tömeges nemi erőszak megtörténtét. Ez az eltussoló igyekezet, amely a nemi erőszakok megtörténtét és az elkövetett bűnökben való felelősségvállalást nem tartja összeegyeztethetőnek a nemzeti büszkeséggel, és hártja az azokkal való szembenézést, Magyarországon is jelen van” (12.).

Pető Andrea és Kunt Gergely monográfiája tehát egyaránt a „hallgatásra ítélve” helyzetről, a tabusításról, a politikai fennhatóságok tilalmi lajstromainak rejtettségeről és a társadalmi közérzetben ugyanakkor megtalálható „láthatatlanságról”, vala-

mint az „elmondhatatlan” mégis elmondásáról szóló analógiával kezelhető. Kunt kötete hét fejezetében a „leírni a leírhatatlant” aspektusából követi a „Végre rájövök, mit akar...” helyzeteit, a „Borzalmak borzalma” elbeszélésének és feldolgozásának stratégiáit (a hivatalos propaganda szólamait és ítéleteit, a „hallgatva szólni” eseteit, a relativálás árnyalatait, az „értelem keresése a szenvedésben” kényszermegoldásait, az „értelem keresése emlékekben” honleányi önfeláldozósdit, a további sikertelen kísérleteket a trauma felülírására, 37–131.), hogy azután önálló nagy fejezetben „osztályozza” az áldozati csoportok és az empátia-környezet belső dinamikáját (a szégyen és a tabu nemzeti vereséggé tételét, a férfiszerepeket német és szovjet stílusban, a menekülők állapotait, a férfiak elől titkolandó események mögöttes okait és elszenvetőit, a kibeszélhetetlenség nyomasztó súlyát, a relatív súlytömeget az egyszeresen vagy a hétszeresen megerősököltséggel szemben, a várható és tényleges stigmatizáltság elszenvetőit, a „szelektív empátia” érvényesülését stb., 133–154.). A drámai részletek nem csupán a férfitekintet és a szexuális intimitás helyetti durvaság „kibeszélésére” érvényesek itt, de a közgondolkodási szintkülönbségekre is: amiképpen saját közeledéseit és szimpátiáit naplóformában rögzítő vidéki tanítónő esete, vagy Gyarmati Fanni naplója is sugallja: „az áldozattá vált nők körében, de az azt továbbra is övező szégyen miatt döntően csak egymás közt beszéltek szörnyű tapasztalatukról, és kizárólag a legszükségesebb esetben osztották meg a férfiakkal (például az orvossal). A nők egymás közötti segítő kapcsolata kulcsfontosságú volt abban, hogy megpróbálják feldolgozni az éppen elszenvedett eseményeket. Az ő közösségükben jobban elbeszélhető volt a trauma, ellentétben az áldozatokhoz akár érzelmileg legközelebb álló férfiakkal, akik elsősorban mégis inkább egy patriarchális rend és normarendszer képviselői voltak. Egy döntően patriarchális – azaz a nők felett hatalmat gyakorló – és a nőket, különösen a nemi erőszakot elszenvedett nőket sújtó előítéleteket tápláló és osztó férfitársadalom tagjainak sem a traumafeldolgozás első tétova lépéseiben, sem pedig a későbbiekben nem lehetett érdemi szerepe. Ha volt is, az inkább csak formális és hivatali lehetett, nem pedig mély és lélekgyógyító” (134.), „Az életem egy képmuta-

tás. Meddig bírom ezt az életet? Azt akarom írni, hogy mi minden történik velem, s aztán lelki fájdalmaimról ömlengek...” (138.). A közmegítélés és a társadalmi rangkülönbségek, a nemi különbségek mellett a vallási-kulturális-származási különbségek előtérbe tolokodása különösen igézővé teszik ezt a markáns fejezetet.

Kunt további önálló blokkba rendezi a „felmentő narratívákat és a katonák motivációit az áldozatok szemével” (155–171.), ahol a szerepek és kiszolgáltatottságok abszurd találkozásának is tanúi lehetünk a naplók szövegeiben: „Az elkövető viselkedésének ez a mozzanata alátámasztja azokat a korábbi elemzéseket, amelyek szerint a nemi erőszakot a katonák saját maguk és közösségük előtti bizonyításként élték meg, így ebben az esetben a megerőszakolt nő látványa a »siker« vizuális bizonyítéka volt...” (171.). Ismét egy újabb fejezetet formál a szexuális kapcsolatok további (például menekülttábori) alakulásának, a „csokoládéval és nejlonharisnyával” kedveskedő megszállók belső morális rendjének, ezek naplóbeli megjelenésének: „hol gépektől, hol emberektől félünk”, az „udvarlók”, a cigaretta elfogadása, a „lejtőn lefelé” állapotának tudomásulvétele, a nemi betegségtől pusztulás adottságkénti elfogadása, a „közönségesség és piszkosság” még ilyen körülmények közötti értékmércéje, a „züllöttség vagy életben maradás” közötti választás kényszere mind szerepelnek az írásokban, a „gettószex” és a szexuális cserekereskedelem viszonyai még társadalomtörténeti dimenziókban is kivételesek (173–190.).

Ahogy Pető Andrea is utal az orosz földeken járt magyar katonák erőszakosságaira, Kunt is mintegy záradékképpen szentel egy fejezetet a keleti frontélmények történésvilágának, melyben ugyancsak alapmotívum a háborúval együtt járó hadi erőszak személyesben is megjelenő változata... „Nemcsak Gyarmati Fanni, hanem az őt megerőszakoló, általa Batunak nevezett és mongolként azonosított katona is úgy gondolta, hogy a nemi erőszak a háború velejárója, és a magyar csapatok ugyanezt tették a civil nőkkel a Szovjetunió megszállása idején. Nem tudni, hogy ez a szemet szemért elven alapuló képzet mennyire volt széles körben elterjedt a társadalomban. Ugyanakkor más naplói-
rök

feljegyzései között is megtalálható, hogy talán magyar csapatok is követtek el civil nők ellen atrocitásokat” (201.). A források ismeretlensége és hiánya, a közmegítélés hasonlósága ugyanúgy jellemző volt és maradhatott, csupán néhány szolgálhat érdemi forrásként: „ezek az anyagok nem adnak lehetőséget arra, hogy a háborús nemi erőszak vizsgálatába új kérdéseket és megközelítéseket vonjunk be, mert bár keletkezésük módja eltér, de nagyban hasonlítanak a magyar közigazgatás keretei között a szovjet megszállást követően rögzített kihallgatási jegyzőkönyvekre és abortuszkérelmekre” (203.). Ám az intimitások leplezése csak rövid életű: a kötetben közölt fotó, melyen tisztetek egy rekvirált ház asztala körül ülnek, a megszállók által „dekorált” szoba, falain a nők emlékképeivel, testekkel és portrékkal... Sőt, a megszálló hatóságok parancsnoksága még gumióvszer-fejadagot is kiporciózott... A katonák naplói sem igazán ismeretesek, de akié megmaradt, abban a keleti nők az alacsonyabb rendűség és piszkosság képzetével voltak körülveve. „Ezek alapján egyértelmű, hogy a vélt vagy valós szexuális kapcsolatok megbeszélése állandó és talán bevett téma volt a magyar megszálló alakulatok tagjai között, akár csak az átszexualizált nyelvhasználat” (208.), miközben a bakanaplók őszinteség látszatával rögzített házastársi vallomásai és leveleik is az ártatlanságot tükrözik. Ismét az angyalarc, csak más egyenruhában...

Kunt a záró fejezet összegző soraiban megerősítően jelzi: sajátos forrásokat, privát emlékezéseket tekintett hiteleseknek ebben a kötetében, mely „elsősorban az áldozatokkal foglalkozik, saját maguk számára írt fragmentált poszttraumás szövegek összehasonlító elemzésével. Ezeket a terápiás funkcióval is bíró szövegeket döntően nyelvi és pszichológiai szempontból vizsgáltam. Az elemzés során figyelembe vettem azt, hogy a szexualitás többszörösen nem volt elbeszélhető számukra, hiszen az azzal összefüggő témák önmagukban is tabunak minősültek, így a szövegek erős öncenzúra alatt születtek. Minden nő más- és másként élte meg a nemi erőszakot, de a naplókban mégis kirajzolódnak bizonyos általános tendenciák. A narratívaalkotásnak gyakori eleme volt a relativizálás, amellyel a szenvedés mértékét viszonylagossá igyekeztek tenni, olykor magát a szenvedést tagadták, más ese-

tekben saját szörnyű tapasztalataikat a környezetükből olyan tragédiákkal hasonlították össze, amelyet még rosszabbként láttathattak. A férfiak áldozatává vált nők naplói elsősorban azt dokumentálják, hogy miként igyekeztek egy önmaguk számára megnyugtató értelmezést konstruálni a történekről, amellyel együtt lehet élni, ezek azonban változó és instabil narratívák voltak. Az értelmetlen és kiszámíthatatlan szenvedést maguk választotta értelmezési keretükben helyezték el, így az részben kezelhetővé vált számukra, hiszen annak már személyes értelmet és jelentést tulajdonítottak. Ezt a tetszőleges értelmezési keretet az áldozat világképe és értékrendje határozza meg” (231–232.). A férfiakkal kevesebbet foglalkozó kötetben persze nemcsak mint elkövetők, de mint saját brancsuk „bizonyítani képes” egyedei szerepelnek ők, s ha úgy alakul, mint a keleti front magyar bakái esetében, olykor nem erőszakformán közeledtek, csupán „úgy alakult...” egynémely eset, hogy a hölgyeknek „megjőjön az esze” az események vállalásához (231–234.).

Olykor megjött. Ahogyan megjöttek a németek is, meg az oroszok is, majd a menekülteket befogadó amerikai katonák és osztrák-német környezetük férfiimázsa is kialakult, a kapcsolatok is formálódtak. Mintha csak a regényírók, naplóalkotók és a történészek számára akartak volna kutatási témát kínálni.

A. Gergely András